

Lyudmila Babenko

FOUNDATIONS AND TENDENCIES OF THE RELIGIOUS SITUATION TRANSFORMATION IN POSTWAR UKRAINE

This article is devoted to the main Soviet policy tendencies highlight and analyses at the final stage of the World War II and the first postwar years. The main accent is made on the state policy transformation preconditions and specifications of its realisation in Ukraine. The author proves the stability of Communist Party's antireligious strategical policy despite formal liberalization of relations between state and church. This tendency to the shift of public accents from repressive to agitative and propagandistic methods of struggle with religion influence.

Key words: Ukraine, Orthodox Church, Council on Russian Orthodox Church, antireligious propaganda, post-war period.

УДК 323.1:348.724:94(477)

Надія Кіндрачук

РЕЛІГІЙНІ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УКРАЇНЦІВ УПРОДОВЖ 60–70-Х РР. ХХ СТ.

У статті досліджуються напрями, форми та методи антирелігійної кампанії в УРСР упродовж 60–70-х рр. ХХ ст., вивчається цілеспрямована державна політика маніпулювання релігійною свідомістю українців, висвітлюється всеохоплююча атеїзація та ліквідація шляхів відтворення релігійності серед населення, аналізується позиція українського нації щодо релігійних переслідувань з боку радянської влади. Подається характеристика нової радянської обрядовості, яка перетворилася в засіб нівелювання національних інтересів українців та стала початком утисків споконвічних релігійних українських звичаїв, традицій та обрядів.

Ключові слова: українці, релігійне життя, антирелігійна кампанія, атеїстична пропаганда, тоталітарна держава.

Релігія та інститут Церкви завжди були духовно-ідеологічним об'єднуючим фактором української нації, слугували засобом національного самовираження та традиційно відігравали важливу роль в культурному, соціально-політичному житті українців. Однак в радянські часи відбувалося нищення релігійної свідомості та релігійного світогляду українського народу, швидкими темпами поширювалася атеїстична пропаганда. В цьому контексті потрібно акцентувати увагу на 60–70-х рр. ХХ ст., які характеризувалися релігійними переслідуваннями та утисками українців з боку правлячої верхівки КПРС–КПУ, модернізацією бачення релігійних ідей, переглядом уявлень про церкву, ідеологічною цензурою, масовим закриттям церковних храмів. Різні релігійні конфесії і духовенство, яке визначалося як класовий ворог, зазнали нищівного тиску з боку радянської тоталітарної держави. Із тодішнього суспільно-політичного життя були вилучені такі фундаментальні складові духовності українського народу, як: історична пам'ять та історична традиція, релігійна свідомість, соціально-психологічна стійкість, патріотичні символи віри, національна ідентичність та колорит, що, в свою чергу, завдало великих втрат збереженню та розвитку української національної культури.

Зі здобуттям незалежності України, демократизацію суспільно-політичного життя суспільства, відкриттям доступу до багатьох архівних джерел були створені сприятливі умови для вільного, неупередженого, методологічно виваженого вивчення радянського минулого українського народу, переосмислення власної історії, а особливо історії релігії та церкви. На сьогоднішній день важливе місце в політиці нашої держави посідають питання саме духовно-культурного розвитку української нації, тому всебічне дослідження релігійного життя українців упродовж 60–70-х рр. ХХ ст. постійно зберігає свою актуальність і зацікавленість з боку науковців, пересічних громадян та вимагає особливого підходу у вивченні.

Питання становища церковно-релігійного життя українського народу другої пол. ХХ ст. частково висвітлено в працях таких авторів, як: В. Вовк [1], П. Боднарчук та В. Даниленко [2], О. Михальчук [3], П. Слободянюк [4], О. Тевікова [5] та ін. В поле зору науковців потрапляли тільки окремі аспекти зазначеної теми, зокрема місце церковних інституцій в житті населення, православ'я в новітній історії України, боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в УРСР, поява релігійного нонконформізму, особливості культурно-освітньої і релігійної політики радянської влади, аналіз церковно-державних відносин та становище окремих конфесій в окреслений період. Однак, в науковій літературі досліджувана тема досі залишається недостатньо вивченою. Це дає нам можливість продовжити роботу у цьому перспективному напрямку.

Отже, в центрі уваги даної статті – релігійні переслідування українців упродовж 60–70-х рр. ХХ ст., боротьба радянської влади з церковними інституціями та позиція представників титульної нації України щодо антирелігійної кампанії в республіці в окреслений період.

Релігійне питання для радянського керівництва в УРСР було досить гострим, адже релігія була невід'ємною складовою духовного життя українців. З огляду на це, комуністична партія України скеровувала політичну діяльність проти церкви та намагалася запровадити нову атеїстичну ідеологію, в основі якої лежало знищення релігійної свідомості та релігійного світогляду українців, ліквідація шляхів відновлення релігійності серед населення.

У 60–70-ті рр. ХХ ст. релігійна палітра в Україні була багатоманітною і нараховувала близько 40 релігійних конфесій [6, арк. 394]. При цьому, панівне становище в республіці займала Російська православна церква, яка діяла легально та мала підтримку тодішньої влади. Решта церковних громад вважалися сектантськими формуваннями. Радянське керівництво намагалася посилити позиції РПЦ, особливо в західному регіоні України, де переважали греко-католики. Так, на території Івано-Франківської області станом на 1 листопада 1963 р. 55 колишніх священиків греко-католицької церкви відмовились переходити в православну віру [7, с. 96] і підпільно продовжували вести активну релігійну діяльність та сповідувати заборонену віру за що, і зазнавали переслідувань. Наприклад, в 1961 р. священик Василик, за нелегальне богослужіння в с. Надорожна Тлумацького району Івано-Франківської області, був засуджений [7, с. 97]. Загалом, Західна Україна в порівнянні з іншими регіонами республіки відзначалася більш високим ступенем релігійності серед населення та присутністю узвичаєних релігійних традицій, тому антирелігійна кампанія саме тут набрала масового розмаху.

Утисків релігійного життя зазнало й римо-католицьке духовенство. Активна боротьба велася також з різноманітними нелегальними протестантськими громадами, насамперед громадами євангельських християн-баптистів, п'ятидесятників, єговістів та ін., чисельність яких в 1962 р. складала 560 (14 470 осіб) [2, с. 164]. Їм приписували релігійні жертвоприношення, зокрема власних дітей, звинувачували в статевих збоченнях, шпіонажі, називали психічно хворими та публічно висміювали, проти них порушували кримінальні справи [2, с. 166]. Лише впродовж 1961–1964 рр. 74 віруючих засуджено в Закарпатській області, 29 – у Ровенській, 24 – в Одеській, 25 – у Харківській, 20 – у Чернівецькій [4, с. 161]. Релігійне віросповідання в тоталітарній державі визнавалося кримінальним злочином.

Комуністична влада впроваджувала в життя нове законодавство про культу, яке юридично закріплювало тотальний наступ на релігію та порушувало конституційні права віруючих громадян. Йдеться передовсім про постанови ЦК КПРС «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах» від 9 січня 1960 р. та «Про заходи щодо ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культу» від 13 січня 1960 р. (19 березня того ж року відповідну постанову прийняв ЦК КПУ), постанову РМ СРСР «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культу» від 16 березня 1961 р. (29 квітня вийшла відповідна постанова уряду УРСР), постанову ЦК КПУ «Про стан і заходи поліпшення науково-атеїстичного виховання трудящих в Українській РСР» від 9 жовтня 1962 р. та ін. [8, арк. 31–36; 9, арк. 75–106]. Зазначені законодавчі рішення влади призвели до скорочення релігійних закладів, зняття з реєстрації релігійних об'єднань, ліквідації монастирів, руйнування великої кількості каплиць, придорожніх хрестів, святих джерел, скорочення більше, ніж на половину списку пам'яток архітектури культового характеру, зниження чисельності священиків [10, арк. 168; 11, арк. 37]. Недіючі храми перетворювалися в заклади культури – клуби, кінотеатри, спортивні зали, а також використовувались як склади для зберігання зерна та іншої сільськогосподарської продукції, паливно-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, вугілля тощо.

Черговим етапом боротьби з релігійним світоглядом українців та з їхніми споконвічними національними звичаями і традиціями стала поява в досліджуваній період нової радянської обрядовості, яку втілювали в життя спеціально створені партійним керівництвом обрядові комісії. Потрібно підкреслити, що саме вона нехтувала національними інтересами українців та стала засобом боротьби з «українським буржуазним націоналізмом», головними засадами якого були «виняткова релігійність і індивідуалізм українців, принципи ідеалістично-християнських засад побудови сім'ї...» [12, арк. 92, 94]. Встановлення нової радянської обрядовості мало на меті пришвидшити втілення в життя радянської політики денационалізації, русифікації, асиміляції титульної нації України.

Переважна більшість радянських обрядів створювалася на основі традиційних українських обрядів, однак була переосмислена комуністичними ідеологами. Їх зміст відображав матеріальні і духовні цінності, притаманні менталітету радянської людини. Так, наприклад, новим звичаєм при укладенні шлюбу стала його реєстрація в Палаці культури чи Палаці щастя, де представники РАГСу, в присутності родичів і представників громадськості вручали молодим шлюбне посвідчення. Ці

зміни спричинили скорочення кількості пар, що бажали брати церковний шлюб, однак, в цілому, по Україні наприкінці 70-х рр. XX ст. укладення церковного шлюбу після офіційної реєстрації здійснювала майже третина молодят [13, арк. 7].

В умовах будівництва атеїстичного суспільства таїнство хрещення також виявилось ідеологічно шкідливим. Проте, незважаючи на потужні релігійні переслідування, українці таємно, часто в нічну пору, подекуди в інших районах і навіть областях продовжували хрестити своїх дітей, число яких в досліджуваній період, по всій Україні складало близько 40 % від всіх новонароджених [1, с. 180]. Як зазначають дослідники, комісії з впровадження нових обрядів при виконкоммах «працюють на папері», бо своїх дітей і внуків хрестять навіть голови сільських Рад, місцеві комуністи, секретарі комсомольських організацій колгоспів [3, с. 142]. Потрібно відзначити й те, що і похорони за радянською обрядовістю повинні були проводитися без участі духівництва. Однак, все частішими ставали випадки, коли людину хоронили за радянським поховальним звичаєм, а потім брали землю з могили і несли до церкви, де священник проводив над нею службу, як над покійником [14, с. 124–125]. Про велику кількість прихильників релігійних обрядів свідчить і той факт, що на кінець 1970-х рр. в УРСР нараховувалось близько двох тисяч цвинтарів, а радянських траурних майданчиків було лише двісті дев'ятнадцять [1, с. 183].

Нову обрядовість ідеологи комунізму поширювали в маси за допомогою радіо, друкованих засобів масової інформації та різноманітних лекторіїв. Радіо, газети робили все, щоб «викрити реакційну суть релігії і сектантства, озброїти трудящих матеріалістичним розумінням явищ природи і суспільства» [15, арк. 19].

Активно поширювали атеїстичний світогляд і працівники регіонального та центрального телебачення. Всі телестудії, виконуючи вказівки «зверху», здійснювали показ документального фільму під назвою «Чому я перестав вірити в Бога» [1, с. 166]. До антирелігійної агітації залучалися й кіностудії. Так, наприклад, Одеська кіностудія ім. О. Довженка відзняла низку короткометражних фільмів, що висміювали релігійні забобони, марнославство та марновірство [16, арк. 28–29].

Невпинно зростала кількість книг, брошур, фотомонтажів, художніх виставок антирелігійного характеру, які спеціально популяризувались серед населення при допомозі бібліотек. Крім того, у Будинках культури і клубах, місцях масово дозволля трудящих діяв куточок атеїста. Антирелігійна пропаганда комуністів торкнулася й початкової та вищої шкіл. Так, до читанок для молодших класів вміщено матеріал для формування матеріалістичного світогляду. Дозволля школярів урізноманітнювали лекціями та вечорами на науково-атеїстичні теми з використанням кіно та діафільмів [16, арк. 21–22]. Дітей забороняли залучати до участі у богослужінні включати їх у церковні хори. Для студентів ж було введено спеціальний курс «основи атеїзму», а Вінницький педагогічний інститут, до прикладу, крім основної відкрив й додаткову громадянську спеціальність – лектора-атеїста (березень 1959 р.) [1, с. 168].

Коли атеїстична пропаганда, не давали очікуваних результатів, то тодішнє партійне керівництво починало застосовувати репресії. Людей звільняли з роботи через їх релігійні переконання, їм загрожували адміністративними санкціями, нерідко їх позбавляли й батьківських прав, щоб залякати інших [17, с. 113–114]. Так, наприклад, в доповідній записці про надання допомоги місцевим радянським органам Івано-Франківської області в посиленні контролю за виконанням законодавства про культу датованою березнем 1965 р. йшлося про те, що в Івано-Франківській області за втручання судових органів батьківських прав було позбавлено батьків 31 школяра, через те, що останні через релігійні причини не відвідували школу [18, арк. 6]. В результаті, учнів відправили до шкіл-інтернатів. Така дискримінація викликала потік скарг і заяв на адресу центральних партійних й державних установ. Під більшістю таких заяв стояли десятки, сотні, а то й тисячі підписів обурених віруючих [19]. Релігійні переслідування українців сприяли появі релігійного дисидентства, що в майбутньому слугувало підґрунтям опозиції в УРСР.

Отже, виходячи з вищесказаного можна зробити наступні висновки про те, що в 60–70-х рр. XX ст. українці зазнали багато духовних перипетій та модернізації різних сторін церковно-релігійного життя. Радянська влада відмовилася від виваженої критики релігії та вела цілеспрямовану політику усунення церкви із життя українського народу. Результатом такої діяльності стало масове закриття храмів, церков, монастирів, культових споруд, осередків духовної освіти та посилення репресій проти вірян. Повсякденно велася антирелігійна пропаганда, інтенсивно запроваджувалася нова атеїстична ідеологія, яка маніпулювала свідомістю та почуттями віруючих, знижувала вплив церкви на життя українського народу та трактувала її як пережиток радянської епохи. Релігійні вірування українців вважалися в тоталітарній державі кримінальним злочином.

З появою та запровадженням нової радянської обрядовості розпочалися чергові утиски споконвічних релігійних українських звичаїв, традицій та обрядів. Нова радянська обрядовість стала засобом нівелювання національних інтересів українців та боротьби проти «українського буржуазного націоналізму». Однак, повністю витіснити релігійний світогляд української нації

комуністичній верхівці не вдалося. Християнські цінності залишалися основою духовного життя абсолютної більшості представників титульної нації України. Українці продовжували таємно відвідувати храми по всій території республіки, навіть ті, які вже не діяли. Закриття релігійних громад переводило їх діяльність, як правило, з офіційної в підпільну. Таким чином, упродовж 60–70-х рр. ХХ ст. радянському керівництву вдалось лише послабити релігійне життя українців, але не знищити його повністю.

Список використаних джерел

1. Вовк В. М. Побут та дозвілля міського населення України в 50–80-х роках ХХ століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Віталій Миколайович Вовк. – К., 2007. – 222 с.
2. Боднарчук П. Особливості релігійної ситуації в УРСР (середина 1950-х – перша половина 1960-х років) / П. Боднарчук, В. Даниленко // Науковий Вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2012. – Вип. 3.33. – С. 158–171.
3. Михальчук О. Ставлення радянських владних структур до православної церкви у 1960–1980-х роках / О. Михальчук // Актуальні проблеми українського державотворення: матеріали регіональної наук. конф. (м. Луцьк, 16–17 листопада 2007 р.). – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2008. – С. 141–149.
4. Слободянюк П. Українська церква: історія руїни і відродження / П. Слободянюк. – Хмельницький, 2000. – 266 с.
5. Тевікова О. Релігійне життя в Україні в 1953–1964 роках: періодизація історіографічних джерел / О. Тевікова // Історія релігій в Україні: науковий щорічник. – Львів: Логос, 2007. – Кн. I. – С. 860–868.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 24, спр. 2741, 450 арк.
7. КПРС і Радянська держава про релігію та атеїстичну пропаганду: збірник документів і матеріалів. – К.: Держполітвидав УРСР, 1962. – 184 с.
8. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 3421, 119 арк.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 4648, оп. 3, спр. 255, 107 арк.
10. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4494, 366 арк.
11. ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 9, спр. 6434, 151 арк.
12. ЦДАВО України, ф. 511, оп. 1, спр. 354, 137 арк.
13. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 14, спр. 2649, 78 арк.
14. Келембетова В. Побут і релігійні пережитки: етнографічно-соціологічне дослідження / В. Келембетова. – К.: Наукова думка, 1974. – 191 с.
15. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 242, 77 арк.
16. Там само, спр. 2387, 185 арк.
17. Баран В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / В. Баран, В. Даниленко. – К.: Альтернативи, 1999. – 304 с.
18. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 2570, 203 арк.
19. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 1, спр. 443, 285 арк.

Надежда Киндрачук

РЕЛИГИОЗНЫЕ ПРЕСЛЕДОВАНИЕ УКРАИНЦЕВ В ТЕЧЕНИЕ 60–70-Х ГГ. ХХ В.

В статье исследуются направления, формы и методы антирелигиозной кампании в УССР в течение 60–70-х гг. ХХ в., изучается целенаправленная государственная политика манипулирования религиозным сознанием украинцев, освещается комплексная атеизация и ликвидация путей воспроизведения религиозности среди населения, анализируется позиция украинской нации в отношении религиозных преследований со стороны советской власти. Характеризуется новая советская обрядность, которая превратилась в средство нивелирования национальных интересов украинцев и стала началом притеснений исконных украинских религиозных обычаев, традиций и обрядов.

Ключевые слова: украинцы, религиозная жизнь, антирелигиозная кампания, атеистическая пропаганда, тоталитарное государство.

Nadia Kindrachuk

UKRAINIAN RELIGIOUS PERSECUTION DURING THE 60–70'S OF THE TWENTIETH CENTURY

This paper investigates the directions, forms and methods of anti-religious campaign in the USSR during the 60–70's of the twentieth century. The article studies deliberate state policy of manipulating religious consciousness of the Ukrainians, highlights the comprehensive atheism and elimination of the ways of religious reconstitution among the population, analyzes the position of the Ukrainian nation on religious persecution by the Soviet authorities. The article gives characteristics of the new Soviet rituals that evolved into a means of leveling of the Ukrainian national interests and marked the beginning of the age-old religious oppression of the Ukrainian customs, traditions and rituals.

Key words: Ukrainian, religious life, antireligious campaign, atheistic propaganda, totalitarian state.